

GÖSTERGEBİLİMİN SERÜVENİ*

Mehmet Fatih ÜNAL **

Öz

Dil felsefesi, yirminci yüzyılda felsefenin de sınırlarını aşan en gözde çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Özellikle 1960'lı yıllar varoluşçuluk, yapısalcılık ve marksizm arasındaki hararetli tartışmaların yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda öncelikle doğal dillere ilişkin yapılan çalışmalar yapay dil çalışmalarını da içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu çalışmaların etkisiyle bütün anlamlı dizgeleri çözümlmeye ve betimlemeye çalışan göstergebilim ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Avrupa da Ferdinand de Saussure Dilbilim çalışmalarıyla göstergebilimi (Semiology) hazırlarken ondan habersiz bir şekilde Amerika da Charles Sanders Peirce göstergeler arasındaki ilişkileri tanımlamak için bir çerçeve olarak kullanılacak göstergebilim (semiotic)'in ilkelerini belirlemekle meşguldür. 1960'ların ikinci yarısında ise Roland Barthes geliştirdiği gösterge kuramıyla müstakil bir göstergebilimin kurucusu olarak kabul görmüştür. Bu çalışmadaki amacımız göstergebilimin ilk felsefi metinlerden günümüze gelen dil felsefesi içerisindeki tartışmaların sonucunda nasıl ortaya çıktığını betimlemektir.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Dil Felsefesi, Yapısalcılık, Dilbilim, Gösterge.

The Adventure of Semiotics

Abstract

Linguistic philosophy has become one of the most popular study fields that has overstepped the borders of philosophy in the twentieth century. 1960s are the years of vehement discussions between existentialism, structuralism and Marxism. In these years, the studies of natural languages primarily expanded to cover artificial language studies as well. As a consequence of the influence of these studies, semiotics, trying to resolve and define all of the meaningful systems, has emerged. While Ferdinand de

* Bu makale yazarın 2012 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Roland Barthes'da Mitlerin Okunuşu adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, biruni999@gmail.com.

Saussure was forming semiology with his Linguistic studies in Europe on these dates, Charles Sanders Peirce was dealing with determining the principles of semiotics that was going to be used as a framework in order to define the relationships between signs in America. On the other hand, Roland Barthes was accepted as the founder of semiotics with his sign theory in the second half of the 1960s. This paper aims at describing how semiotics has emerged as a result of debates in the language philosophy by examining the first philosophical texts and current discussions.

Keywords: Semiotics, Linguistic Philosophy, Structuralism, Linguistic, Sign.

GİRİŞ

Dil çalışmaları varlık ve bilgi alanlarıyla ilgili en eski tartışmaların içerisinde yer almıştır. Bu yüzden dil çalışmaları ilk felsefi tartışmalarla beraber tarihlenebilir. Fakat dilbilim ve dil felsefesi içeriğini her ne kadar felsefe tartışmalarından miras almış olsa da kuramsal olarak 19. yy dan geri götürülemez. Biz bu çalışmamızda ancak 20. yy da kurulan göstergebilimin özellikle yakın kaynaklarından ve kısaca uzak kaynaklarından nasıl neşet ettiğini açıklamaya çalışacağız. Gösterge kavramının göstergebilim içerisindeki yerini alana dek nasıl bir süreç geçirdiğini anlatarak ülkemizde çok iyi bilinmeyen bir alana ışık tutmaya çalışacağız.

GÖSTERGE KAVRAMININ MODERN ÖNCESİ SERÜVENİ

Semiologie sözcüğü Eski Yunanca semeion (gösterge), logia (söz, kuram...) sözcüklerinin bileşiminden türemiştir. İlk olarak semeion yani gösterge İ.Ö. V. yüzyılda Hipokrates ve Parmenides tarafından kanıt, belirti, semptom anlamındaki 'tekmerion' ile eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Stoacılar ise gösterge kavramını mantık ve dil alanında gösteren (semainon) ile gösterilen (semainomenon) arasındaki karşıtlık bağıntısı içerisinde ele almışlardır¹. Saussure ise göstergebilimi, göstergelerin toplumbilim içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim olarak tasarlarlarken Fransızca Semiologie'nin, Yunanca Semeion'dan türediğini vurgulamıştır². Umberto Eco ise, Yunanlıların Semeion kavramını kendisinin dışında herhangi başka bir şeklin, biçimin yahut objenin yerine geçen ve onu simgeleyen bir gösterge olarak kullandığını ifade eder. Eco'ya göre gösterge kavramı stoacılar gelindiğinde Yunancadaki basitçe herhangi bir başka şeyi imleyen anlamı genişlemiş ve Saussure'ü önceler bir şekilde gösteren farklılıklarının arkasındaki gösterilen özdeşliğine gönderme yapan simgeler ve semboller vb. bütünlüğü olarak kullanılmıştır.³

¹ Rifat, Mehmet, *Göstergebilimin ABC'si*, Sel Yayınları, İstanbul, 2009, s.27.

² Saussure, *Ferdinand de, Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul, 1998, s.46.

³ Eco, Umberto, *Alımlama Göstergebilimi*, Çev. Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991, s.50.

Ortaçağ'da Modusçular olarak adlandırılan dilbilgisiyle uğraşan bilginler Skolastik felsefedeki anlamlama biçimleriyle ilgili pek çok kitap yazmışlardır. Adı geçen Modusçular, "dilini dünyayı bir ayna gibi yansıttığına inanıyorlar ve içerik (anlam) ile biçim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı".⁴

18. yüzyılın ampirist felsefesi "insanın bilgisinin temelini deneyime bağlayan, bilimin temelini ise deney, çıkarım ve gözleme dayandıran bir epistemoloji geliştirmişti"⁵. Dış dünyanın duyular aracılığıyla öğrenildiğini vurgulayan ampirizm bilginin sadece deneyimle elde edilebileceğini söylüyordu. Bu şekilde ele alınan bilgi yeni dünyaya uygun yararlı özellikler taşıyan bir ürün olarak görülmüştü. Bir kavramlar teorisi geliştiren John Locke (1632-1704)'un ampirizmi deneyimden bağımsız zihin yasaları ile düşünce yasaları var olduğunu vurgulayan materyalist temelde bir epistemoloji olarak karşımıza çıkıyordu. İngiliz ampirist filozof John Locke *İnsanın Anlama Yetisini Üzerine Bir Deneme* (1690) adlı eserinde bir dil ve anlam kuramı tasarlamaştır. Locke bu eserin dördüncü kitabının on birinci bölümünde bilimleri Yunanca terimlerle üçe ayırmaktadır. 1- physike (doğa felsefesi); 2- praktike (etik); 3- semeiotike ya da logike (göstergeler öğretisi ya da mantık) olarak adlandırır. Göstergebilime ayrı bir yer verdiği anlaşılan Locke, bunun amacının zihnin şeyleri anlamak veya bilgilerini bir başkasına aktarmak için kullandığı göstergelerin niteliğini incelemek olarak açıklamaktadır. İşaretler öğretisi olarak da adlandırılan göstergebilimde sözcüklerin çok yer tutması itibarıyla mantık olarak da adlandırılır. Göstergebilimin İşaretlerin doğasını incelemesinin sebebini Locke, "zihnin kendi içinde duyumsadığı şeylerin hiçbirisi anlama yetisine kendinden başka bir şeyi sunmadığından, zihnin irdelediği şeyin bir işareti ya da betimi anlama yetisine aktarılmalıdır ki, bunlar idelerdir"⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Locke'a göre, insanın düşünme yetisini anlamamanın yolu ise zihnin dolaysız nesnelere olan idelerden geçer. Dış dünyaya ilişkin bilgilerimiz idelerle mümkündür. Bu yüzden nesnelere ilişkin bilgilerimizi ancak onları gösteren idelerle elde edebiliriz. İdeleri sözcüklerin anlamı olarak gören Locke, eklemli sesleri çıkarabilmenin tek başına dil yeteneğini göstermediğini aynı zamanda bu sesleri bir anlama bağlamak gerektiğini söyler. Locke'un deyimiyile, "insanın dil kullanabilmesi, eklemli sesleri idelerinin göstergesi yapması ile mümkündür"⁷. Görüldüğü üzere ideler birer gösterge olarak kabul edilir. Yine Locke sözcükleri de 'duyulur gösterge'ler olarak kabul eder. Son olarak Locke'un dil öğretisinin belirleyici noktasını ifade etmek gerekirse, "sözcüklerin şeyleri değil ideleri temsil ettiği"⁸ ifadesi yeterli olacaktır. Klasik anlayışa

⁴ Rifat, Göstergebilimin ABC'si, s.27.

⁵ Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinbey, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s.31.

⁶ Locke, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, Çev Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s. 482-483.

⁷ Altuğ, Taylan, *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.30.

⁸ Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, s.33.

göre dil, doğrudan nesnelere temsil eden neredeyse adlardan oluşan bir yapıdır. Locke ise, bunun aksine dilin doğrudan şeyleri temsil ettiğine dair bu anlayışın pek çok tartışmanın da arkasında bulunan yaygın bir yanlış olduğunu söylemektedir.

Gösterge çalışmalarının John Locke'tan sonraki temsilcileri matematik, mantık, dilbilim, dil felsefesi ve felsefeyle uğraşan düşünür ve bilim adamları olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde gösterge, Peirce'in ve Saussure'ün çalışmaları vasıtasıyla bilim statüsünde bir disiplin olan göstergebilim çerçevesinde tanımlanmaya başlamıştı. "Saussure, daha sonraları göstergebilim üzerine kurulan kültür çözümlemesini sınırlı kılacak iletişim edimine özel bir yer verdi. Peirce de tam tersine, öncelikle bilgiyle ve doğa bilimlerinin uzmanlaşmış sözcükleri gibi bilgi edinimi birikimde araçsal olabilecek dil dizgilerinin gelişimiyle ilgilendi. Pierce'cü göstergebilim, bu durumda, Saussure'ün yaklaşımının tersine anlamlandırma ile kültürünün genel açıklanmasıyla ilgiliydi."⁹

Çağdaş göstergebilim bu iki kökeninden zamanla bütün anlatılarda sürekli bir üretim modeli ortaya koyabilecek bir tasarıya doğru evrilmiştir. Yapısalcı dilbilim durağan yapısının aksine, göstergebilim metindeki bütünlüğü ortaya çıkarırken metindeki zıtlıklardan yararlanarak anlamın sürekli üretilmesine olanak sağlama noktasına gelmiştir.

MODERN DÖNEM

Ferdinand de Saussure'de Gösterge:

Fransızca structuralisme kelimesinden türeyen yapısalcılık, yapı ve oluşum gibi anlamları içerisinde barındırır. Yapısalcılık insan davranışlarını arkalarında yatan büyük yapıya dayanarak açıklamaya çalışan bir uygulama alanıdır. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adı yapısalcılıkla beraber anılan dilbilimciler, psikologlar, felsefeciler ve diğer teorisyenler yapısalcılığın, yapının öğelerinin basit bir toplamı olmadığı, yapıların belirli yasalar çerçevesinde yönlendirilebilir olduğu ve anlamın yapının kendi yasalarıyla kurduğu ilişki ile ortaya çıkabileceği gibi hususlarda hemfikirdirler. Yapısalcılığı aynı dönemdeki başat diğer görüşlerden ayıran nokta ise, gerçekliği konusunun öğeleri arasındaki ilişkiye dayandırarak açıklamasıdır¹⁰. Oysa işlevselcilik ve pozitivizm gibi yaklaşımlar gerçekliği olgular temelinde açıklayarak yapısalcılığın, şeylerin anlamlarının yapıyla olan ilişkilerinde olduğuna dair temel ilkesini değiştirmemişlerdir.

Yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olan Piaget(1896-1980)'ye göre yapısalcılık, yalnızca bir öğreti değil aynı zamanda bir yöntemdir. Piaget yapısalcılığı göstergeyi yapısalcılıkta yapı kavramıyla karşılayarak çözümlemelerini daha geniş bir

⁹ Gottdiener, Mark, *Postmodern Göstergeler*, Haz. Ülkü Doğanay-Erdal Cengiz, İmge Kitabevi Yay. Ankara, 2005, s.16.

¹⁰ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s.320-321.

alanı kapsayacak hale getirmiştir. Piaget yapıyı bir dönüşümler sistemi olarak ele alır ve yapının bütünlük, dönüşüm ve özde düzenleme öğelerinden oluştuğunu söyler.¹¹

Yapısalcılığın ilkeleri şu şekilde sıralanabilir: a- Ele alınan nesnenin kendi başına ve kendisi için incelenmesi; b- Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir dizge olarak ele alınması; c- Olguyu dizgeye dayandırma zorunluluğundan dolayı nesnenin artsüremlilik(Diyakronik) içinde değil de eşsüremlilik(Senkronik) içinde ele alınması; d- Sorunlara yapısalcı bir yaklaşım sergilendikten sonra bunların da eşsüremliliği gibi dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemlere yer verilmesi; e- Nesnenin kendi başına ve kendisi için incelenmesi sonucu olarak metafiziksel değil materyalist bir biçimde tanımlanması; f- Bu yaklaşımın felsefi, siyasal ya da sanatsal bir öğreti değil, tutarlı bir çözümlenme yöntemi oluşturmaya yönelmesi dolayısıyla erimcilikle(Romantizm) hiçbir ilgisi bulunmamasıdır¹². Bu ilkelerin ortak ana noktası yapısal çalışmanın nesnel bir düzeyde yapılması, nesneye ilişkin özelliklerin bir dizgeye bağlanması, nesneye özdekçi bir yaklaşımın ortaya konması ve çözümlenmenin bu unsurlar çerçevesinde gerçekleşmesidir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Saussure öncesi dilbilimcilere göre dil, bir takım dil olgularının toplamıydı ve bunlar ayrı ayrı bir öze sahiplermiş gibi ele alınmaktaydı. Dil çalışmalarının amacı dildeki değişiklikleri incelemek ve kuralları ortaya artzamanlı bir yaklaşımla ortaya koymaktı. Saussure ise dili, belli bir zaman diliminde eşzamanlı, kendi kendine yeterli ve bağımsız bir sistem olarak incelemeyi önermişti¹³. Dilin bu tarihsel boyutu karşısında Saussure'ün ifade ettiği dilin bu dizgesel boyutu çağdaş dilbilimi etkilemiştir.

Saussure, *Genel Dilbilim Derslerinde* dilin için gerçeğini kavramaya yönelerek onu kendisi olmayan şeylerden ayırmayı amaçlamıştır. Saussure dil yetisine ilişkin görüşlerini şöyle ifade eder:

*"Tümüyle ele alındığında dil yetisinin pek çok biçime büründüğü karmaşık bir olgular bütünü olduğu görülür. Dil yetisi bir çok alana açılır: Hem fiziksel, fizyolojik ve anlaksal niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir. İnsana ilişkin olguları kapsayan hiçbir bütüne yerleştiremeyiz onu. Çünkü dil yetisinin birliği nasıl ortaya çıkaracağımızı bilemeyiz."*¹⁴

Saussure, dilin tanımına ulaşmaya çalışırken dildeki birtakım karşıtlıklardan hareket eder. Saussure'de söz konusu olan bu karşıtlıkların başında söz (parole) ile dil (langue) gelir. Söz, bireysel bir istem ve anlık edimdir, dil ise, "dil yetisinin birey

¹¹ Piaget, Jean, *Yapısalcılık*, Çev. Füsün Akadlı, Dost Yayınları, İstanbul, 1982, s.22.

¹² Yücel, Tahsin, *Yapısalcılık*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

¹³ Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirileri*, İletişim Yayınları, 2009, s.186.

¹⁴ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.38.

dışında kalan toplumsal bölümüdür", "varlığını toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur", bunun için birey onu " ne yaratabilir ne de değiştirebilir¹⁵. Saussure'ün kendi başına ele alınabilecek bir nesne olarak tanımladığı dil budur. Saussure'ün dil olgusuna yaklaşımındaki dizge kavramı da bugün yapı olarak adlandırılmaktadır.

Dizge doğrudan doğruya kavranabilen elle tutulur bir nesne bir töz değil bir biçimdir. Saussure'e göre bu dayanışık bütünden hareketle, dil bütünlüğünün kapsadığı öğeleri çözümleme yoluyla dizge elde edilebilir; dili oluşturan birimler tek başlarına yapıdan yoksundurlar; bu birimler yalnızca birbirleriyle olan karşılıklı ilişkileri içinde tanımlanabilirler; tıpkı satranç oyununda bir taşın değerinin ancak oyunun kuralları doğrultusunda ve başka taşlarla olan bağlantısı içinde saptanabildiği gibi¹⁶ dilbilimsel çözümleme de temel öğelerin arasındaki bağlantıların belirlenmesi anlamına gelir. Bir dilin anlattığı kavramlar dilin yapısıyla tanımlanır, iki kez kullanılan aynı ses biriminin niteliği tözsel değil biçimseldir. Saussure dili sözden ayırmakla toplumsal olguyu bireysel olgudan değil, görevsel olanı (dil) görevsel olmayandan (söz), kuralı (dil), uygulama biçiminden (söz) ayırmıştır.¹⁷ Böylelikle Saussure'ün yapısal çözümlemesi sözden yola çıkarak olayı biçimlendiren temel dizge olan dile varmayı hedefler. Saussure'ün dil ve söz arasında yapmış olduğu bu ayırım kendinden sonraki dil incelemelerini etkilemiş ve dilbiliminin inceleme alanının dil ile sınırlandırılmasına yol açmıştır. Ona göre;

*"Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb. karşılaştırabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir."*¹⁸

Dil ile sözü şu şekilde tanımlayabiliriz: "dil belli kurallardan, düzenlerden ortaya çıkan bir sistemdir. Başkalarıyla alışverişe girmek istiyorsak bu kurallara uymak zorundayız yoksa sözlerimizi kimse anlamaz."¹⁹ Dizge olarak dil, sözün anlamının olanağını oluşturur. Söz ise dilin için kurallarına uyarak dilin taşıdığı değerlerin ortaya çıkmasının olanağıdır.

Yapısalcılık, dil ve söz gibi karşıtlıklar üzerine kuruludur. Saussure'ün bahsettiği bir diğer karşıtlık ise gösteren ve gösterilen karşıtlığıdır. Saussure'e göre dilsel yapıların temel öğesi göstergedir. Saussure dil göstergesini bir biçim olan işitim imgesi ile anlam belirleyen bir kavramın birlikte oluşturduğu karmaşık bir bütün olarak tanımlar. Dil göstergesi bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir. Göstergelyi oluşturan

¹⁵ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.42-43.

¹⁶ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.119,155.

¹⁷ Yüksel, *Yapısalcılık ve Bir Uygulama: Melih Cevdet Anday Tiyatrosu*, s.12.

¹⁸ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.33-35, 46.

¹⁹ Bayrav, Süheyla, *Yapısal Dilbilim*, Multilingual, İstanbul, 1998, s.43.

iki unsurdan işitim imgesi gösteren; kavram ise, gösterilen olarak adlandırılır. Örneğin ağaç sözcüğü gösteren bu sözcüğün zihinde uyandırdığı ağaç kavramı ise gösterilendir; herhangi bir dilde söylenen ağaç sözcüğü ile anlıkta uyandırdığı ağaç kavramı, birlikte ağaç dediğimiz göstergeyi oluştururlar. Dil göstergesindeki zihinsel ve kendilik ilişkisi birbirine bağlıdır.

“Latince arbor sözcüğünün anlamını aradığımızda da, Latince'nin ‘ağaç’ kavramını belirtmek için kullandığı sözcüğü bulmaya çalıştığımızda da ancak dilin onayladığı yaklaşımların gerçekliğe uygun düştüğünü görür, tasarlanaabilecek başka her türlü yaklaşılmayı bir yana iteriz.”²⁰

Kavram ile işitim imgesini birleştirerek buna gösterge diyen Saussure, bütünü belirtmek için gösterge sözcüğünü, kavram yerine gösterilen sözcüğünü ve işitim imgesi yerine gösteren sözcüğünü benimsemeyi önermektedir.

Dil göstergesinin başlıca iki özelliğinden birincisi göstergenin nedensizliği ilkesidir, “göstereni gösterenle birleştiren bağ nedensizdir... dil göstergesi nedensizdir.”²¹ Saussure'ün gösterge ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu en önemli şey belki de göstergenin keyfiliği (arbitrary)ne yaptığı vurgudur. Örnek verecek olursak "elma" kavramının göstereni e-l-m-a ses dizilişiyle bir bağı yoktur. Saussure buradaki dizilişin başka türden ses dizilişleri ile de ifade edilebileceğini söyler. Farklı dillerde kavramların farklı ses dizilişiyle ifade ediliyor olması bu durumu kanıtlar. Elma gösterilenin göstereni İngilizce'de apple, Arapça'da tuffah, Farsça'da sib olduğu gibi.

Her bir gösterene bir gösterilen şeklindeki ilişki her ne kadar zorunlu olsa da bu ilişki bir gösterilenin herhangi bir gösterenle ifade etme zorunluluğunu içermez. Çünkü gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki toplumsal bir anlaşmaya dayanan keyfi bir ilişkidir. Bir gösterilen dilden dile farklı gösterenlerle ifade edilebilirken aynı dil içerisinde gösterilenleri karşılayan göstergelerin değişmesi de mümkündür. Böylece gösteren ve gösterilen bütünlüğü olarak gösterge nedensiz ve rastlantısal olarak tanımlanabilir.²²

Gösteren-gösterilen ilişkisi dilsel göstergelerin nedensiz olmasını sağlamaktadır. Dilsel göstergenin nedensizliği gösterilenin gösterene saymaca, uzlaşmalı bir şekilde bağlanmasından kaynaklanmaktadır ve bu bağ da doğal olmayıp toplumsaldır.²³ Gösterge dilin bireysel yönü ile ilgili olmaktan çok, dil dizgesinden kaynaklanan toplumsal yanıyla ilgilidir. Dil göstergeleri bireylerin seçimleriyle ilgili değildir, birey göstergeyi değiştirme gücüne sahip değildir bu dilin toplumsal rolü ile ilgilidir. Sayıca fazla olmayan yansımalar ve ünlemler dilde kullanılmaya başlandığında diğer sözcükler gibi sesçil biçimsel bir evrime uğrarlar. Bu sözcükler için kullanılan sesler de

²⁰ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.110.

²¹ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.111.

²² Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual, İstanbul, 1998, s. 80.

²³ Rifat, Mehmet, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1990, s.17.

ses evriminin sonucudur. Bunlar zaman içerisinde dilde kullanıldıkça dil göstergesinin özelliklerini sergilemeye başlarlar.²⁴ Başlangıçta ev göstergesi nedensiz bir şekilde oluşurken -cil son eki ile oluşturduğumuz evcil göstergesi de yine nedensizdir.

Saussure dilbilimdeki göstergelerin nedensizliği ilkesini ileride kurulacağını öngördüğü göstergebilimin de içereceğini şu şekilde ifade eder: "...göstergelerin her bakımdan nedensiz olanları göstergesel yöntemin ülküsünü öbürlerinden daha iyi gerçekleştirir".²⁵

Dil göstergesinin ikinci önemli ilkesi ise, gösterenin çizgiselliği ilkesidir. Gösteren işitimsel niteliklidir ve zamanla ilişkilidir. Bunlar: "a) bir yayılım gösterir ve b) bu yayılım bir tek boyutta ölçülebilir: O da bir çizgidir".²⁶ Gösterenin işitimselliğinin zaman içerisinde olması gösterenin çizgisel olmasını sağlar.

Saussure'ün üzerinde durduğu bir başka ikili karşıtlık ise, eşsüremlilik ve artsüremliliktir. Saussure'e göre bir dili incelemeye iki türden yaklaşılabılır. Eğer bir dil dizgesini incelemek istiyorsak dizgeyi meydana getiren tarihsel ve toplumsal olguları soyutlamalı ve dili bir zaman dilimi içerisinde incelemeliyiz. Böylece birbirine karşıt iki dilbilim yaklaşımı ortaya çıkar. Eşzamanlı ve artzamanlı dilbilim.

Konuşan birey, dil olgularının ardışıklığını hesaba katmaz. Bu yüzden konuşan birey gibi dilbilimci de dil olgularını yaratan "her şeyi yok saymalı artsüremi bilmezlikten gelmelidir. Konuşan bireylerin bilincine ancak geçmişi yok sayarak girebilir. Tarihi işe karıştırmak olsa olsa düşüncesini bulandırır."²⁷ Herhangi bir dil olgusunu incelerken zaman içerisinde o dil olgusunu tarihinden ve içinde bulunduğu dilin zamansallığından ayırarak yani belli bir yerden bakarak araştırmaya girişmelidir. Saussure'e kadar olan dilbilim yaklaşımları artsüremliliği yöntem olarak kullanarak dil ailelerini ortaya koymuşlardır. Böylece artsüremlilik dile dair bütün bir açıklama yerine parçalı bir açıklama yapılmasına yol açmıştır. Saussure artsüremlilik ve eşsüremlilik arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder: "Bilimimizin dural yönünü ilgilendiren şey eşsüremliliğe, evrimlere ilişkin her şey ise artsüremliliktir. Aynı biçimde, eşsürem bir dil durumunu, artsürem ise bir evrim aşamasını belirtecektir."²⁸

Artsüremlilik olgular ortaya çıkardıkları olgularla nedensiz bir ilişki içerisinde dirler. Artsüremlilik olgular bir değeri başka bir göstergeyle belirtmek amacına yönelmez ve artsüremlilik olgunun varlık nedeni kendinde bulunur. Artsüremlilik yaklaşımında olgular dizgeyi değiştirmez, değişiklik düzeni değil düzendeki öğelerle ilgilidir. Dizgelerden bir öğe değişir veya bir oynama olursa da karşıtlığa dokunulmadan gerçekleşir ve bu yeni bir dizge oluşturur. Bu yeni durum rastlantısallığı daha iyi anlamamıza olanak

²⁴ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.113-114.

²⁵ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.113.

²⁶ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.115.

²⁷ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.129.

²⁸ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.129.

verir. Dil anlatılmak istenen kavramlar için oluşturulan bir düzenek değildir. İnsan her bir değişiklikle ortaya çıkan bu yeni duruma ayak uydurarak ona canlılık katar. Artsüremli diziye bağlanan olgular eşsüremli olgulardan farklıdır. Eşsüremli olgunun her zaman anlamlı olmasının tersine artsüremli olgularda değişimler bir amaç güdülmeksizin ortaya çıkarlar. Artsüremlilikte tek tek olguları bir arada toplama imkanı yoktur. Dil dizgesi görüldüğü üzere artsüremli bir yaklaşımla bütünlüklü olarak ele alınamaz. Dil bütün yönleriyle ancak eşsüremli açıdan ele alınabilecek bir dizgedir.²⁹

Saussure ise, eşsüremli ve artsüremli dilbilimi şöyle tanımlar:

“Eşsüremli dilbilim, bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl örüyor o da öyle görecektir. Artsüremli dilbilim ise aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarını inceleyecektir.”³⁰

Buna göre aynı zamanda yer alan dillerden biri diğerine nazaran daha çok değişebilir. “Değişmeyen dile ilişkin inceleme ister istemez eşsüremli, öbür dille ilgili inceleme ise artsüremli olacaktır.”³¹ Bir dil durumunu anlatırken zaman etmeni dışında bir diğer etmen ise, uzam etmenidir. Dil durumu kolaylıkla açıklanabilecek bir durum değildir.

Saussure'e göre dil katıksız bir değerler dizgesinden başka bir şey değildir. Seslerle düşünceler arasında birbirine öncelik değil bir koşutluk söz konusudur. Özü gereği bulanık olan düşünce bir ayrılaşma ile ne özdekselleşir ne de sesler tinselleşir. Burada göz önünde duran olgu düşünce-ses ikilisinin bölünmesidir. Dil henüz biçimlenmemiş bu alanda oluşurken kendi birimlerini tıpkı rüzgarın denize etki edip dalgalanmaları meydana getirmesi tarzında bir etki doğurur.³² Dil eklemli bir şekilde ele alındığında her bir dilsel öğenin, bir kavramın sesle birleşmesi ve sesin de kavramın göstergesi haline dönüştüğü bir parça olur. Yapısal anlamda sesi bir kavrama bağlayan seçim de nedensizdir. Değerlerin görece nitelikli olması kavramla ses arasındaki bağın nedensiz olmasının nedenidir.

Kavramsal yönü açısından değer, anlamın bir öğesidir ve değerler: değeri belirlenecek şeyle değiştirilebilir benzemez bir öğe ve değeri söz konusu olan şeyle karşılaştırılabilir benzer öğelerden oluşur.³³ Görüldüğü gibi değerlerin oluşma koşulları bu iki öğenin var olmasına bağlıdır. Gösterilen gösteren ilişkisinde yargılamak hakim işitimi imgesini belirtirken anlamı simgelemektedir. Kavram hiçbir başlangıç özelliği içermez ve diğer benzer değerlerle ilişkisinde belirlenen değerlerle aynıdır.

²⁹ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.133-134.

³⁰ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s. 152.

³¹ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.154.

³² Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.168.

³³ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.170.

Değerin özdeksel yönü açısından da yukarıdaki durum benzerdir, “sözcükte önemli olan sesin kendisi değildir, sözcüğü bütün öbür sözcüklerden ayırt etmemizi sağlayan ses ayrılıklarıdır. Çünkü anlamı taşıyan bu ayrılıklardır.”³⁴ Öyleyse yan yana gelen sesler değerini kendi özünden almaz. İşitim imgelerini birbirinden ayırmaya yarayan karışmamasını sağlayan şey ses ayrılıklarıdır. Anlaşılacağı gibi, ses birimlerinin birbirine karışmaması birbirlerinden ayrı olma özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Saussure’ün örneği ile bu durum daha açık anlaşılabilir: “Fransızca’nın yaygın kullanımında ‘r’ nin gırtlaktan çıkarılması birçok kişinin bu sesi dil ucu titreşimiyle elde etmesini önlemez.”³⁵ Sesten başka bir göstergeler dizgesi olan yazıda da durum sestem farklı değildir. Çünkü yazı göstergeleri de nedensizdir ve değeri salt eksili ve ayrımsaldır. Yazıda yazı göstergesinin biçimi (harf) pek önemli değildir bu sadece dizgenin içinde sınırlı bir yere sahiptir. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki göstergeli belirttiğimiz araçta pek bir öneme sahip değildir.³⁶ Rolü sese bağlı, ikincildir. “Dilin sesleri çalışıldıktan sonra ancak anlamlandırmada çizimler ve görsel basımları ile yazı diline bir anlam katabilir.”³⁷ Dil dizgesinde bu anlam teknik düzeyde, yazara göre işlevi ve etkisi sestem daha değerli değildir.

Göstergelerin gösteren ve gösterilenden oluşması dizgede kapsadıkları sessel ve kavramsal ayrılıklara dayanır. Dilde göstergeli gösterge yapan onu benzerlerinden ayırt eden özellikten başka bir şey değildir. Saussure ve diğer bütün yapısalcılara göre dil olgusu içerisinde karşıtlıklardan başka hiçbir şey yoktur, hatta dilin kapsadığı karşıtlıklar diğer alanlardakinden daha anlamlıdır. Saussure, dil göstergelerini karşıtlıklardan oluşmasını birim ve dilbilgisi olgusunu birbiriyle kaynaşmasının şartı olarak görmektedir. Saussure dili karmaşık öğelerin kurduğu bir denge olarak görür ve ona göre, “dil bir töz değil bir biçimdir.”³⁸ Böylece Saussure, dil olgularının tözel olduğuna dair kendi deyimiyile yanlıgıy dil olgularının bir biçim olduğunu ileri sürerek düzeltmiştir.

Saussure, dilin içinde soyut hiçbir şey bulunmadığını söylerken dizim türleri içerisinde buna pek çok örnek verilebileceğini söylemektedir. Toplumda ve gelenekte olan bir takım deyimlerin, basmakalıp sözlerin anlamının toplumsal kullanım ürünü olduğunu değil anlamsal ya da söz dizimsel özelliklerini ortaya koyar.³⁹ Saussure, dizimselliğin toplumsal kullanımındaki bir dil olgusu ile bireyselliğe bağlanan söz olgusu arasında çok keskin bir ayrımın olamayacağını ikisinin karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğunu söyler.

³⁴ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.175.

³⁵ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.177.

³⁶ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.178.

³⁷ Kadıroğlu, Murat, “Speech Versus Writing”, *Sosyal Bilimler Dergisi (SBArD)*. Sayı 24, 2014, s.103-110.

³⁸ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.180.

³⁹ Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.184.

Bu kadar çeşitlilikten dolayı karşıtlıklar, benzerlikler bildirişim kuramının değişik yönlerine etkilerde bulunmuştur ve böylece sözünü ettiğimiz karşıtlıkların genişliğinden dolayı da yeni bir alan olan göstergebilim doğmuştur. Saussure'ün keşfettiği dil ve kültür arasındaki bu tür bağlantı, kültürün bir çok alanının iletişimsel yapısını ortaya çıkararak mimarlık, sanat vb. kültür alanlarında bir göstergebilim uygulamasının yolunu açmıştır.

Charles Sanders Peirce'te Göstergebilim:

Peirce, pragmatik terimini, deneysel sonuçları vurgulamak amacıyla Kant'tan almıştır. Peirce'ün bir pratik karaktere vurgu yapması, bir ölçütü hatırlatmak içindir. Bu ölçüt pratik faydadır ve pragmatizm daha önce var olan düşüncelerden de faydalanarak kendini bu ölçüte göre yapılandırır. Peirce'ün pragmatizmini salt bir anlam kuramı olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Peirce'e göre, bir şey hakkında bir kaniya sahipsek bu o şeyin hissedilebilir etkilerinden oluşmuştur. Peirce'e göre bilgi ampirik temellidir, her şey birebir gerçek yaşamın içinde anlamını bulur ve değer kazanır. Peirce, Doğruluğu "pragmatik maksim" çerçevesinde ele alır. Peirce'e göre, kavramsal açıklığın en üst düzeyi ile ilgili tanımlama o kavramın pragmatik anlamıdır. Epistemolojik açıdan öznenin nesneye amaçlı yönelimde nesnenin pragmatik anlamı, öznenin nesneden algılayabildiği etkiler yani pratik sonuçlarıdır ki, bu da "pragmatik maksim" dir. Bu ölçüt bir inancın, düşüncenin ya da kavramın anlamını eylemde ortaya koymayı hedefler. Pragmatik maksim çerçevesinde şekillenen bilimsel yöntemin kapsadığı mantıksal önermelerin anlamı doğruluk değeri ile birebir ilişkilidir. O'na göre, bilimsel açıdan bir anlam taşıyan bir önerme doğru sonuçlar elde etmeye yarar. Peirce'e göre bir önermenin anlamı, o önermenin doğruluk değerinin belirlenmesinin gerekli şartıdır. Fakat doğruluk değeri aynı zamanda dil-dışı olgularla da ilişkilidir. Böylece gerçekliğe ilişkin tasarımlar kendilerini simgelerin, göstergelerin yaşamın içinden anlamlandırılması ile doğrular. "Düşünce-işareti düşünülmediği anlamda nesnesini ifade eder; bu da şu demektir: bu anlam, düşüncedeki bilincin şimdiki nesnesidir, ya da diğer bir deyişle, düşüncenin kendisidir ya da en azından onun işareti olduğu sonraki düşüncede, düşüncenin ne olarak düşünüldüğüdür" (Peirce, 2004: 126).⁴⁰

Peirce, doğruluğun anlamına ilişkin problemi semiyotik mantık çerçevesinde ele alarak insanın deneyim alanındaki simge ve işaretlerin ifade ettikleri anlamları göstergebilim bağlamında değerlendirir. Peirce, işaretlerle ilgili şunları söyler:

"Eğer dış gerçeklerin aydınlığını anlıyorsak, düşüncenin bulabileceğimiz koşulları işaretle belirlenen düşüncelerin koşullarıdır. Açıkça, dış gerçeklerden yola çıkarak kanıt bulan başka düşünce yoktur. Fakat düşüncenin dış gerçeklerle ancak bilinebileceğini görmüş bulunuyoruz. O halde idrak

⁴⁰ Peirce, Charles Sanders, *Mantık Üzerine Yazılar*, Çev. Halit Yıldız, Öteki Yay. Ankara, 2004, s. 126.

edilebilecek tek gerçek işaretle beliren düşüncedir. Fakat idrak edilmeyen düşünce var olamaz. Bundan ötürü, bütün düşüncenin işaretlerle belirlenmesi gerekmektedir.”⁴¹ (Peirce, 2004:103).

Bu çerçevede Peirce'e göre, her düşünce bir işarettir. Böylelikle her düşüncenin başka bir düşünceye götürmesi gerektiği yani başka bazı düşünceleri belirlemesi gerektiği sonucuna gidilir ve bu sonuç bir işaretin özüdür. Üstelik sonuca giden yol kabul edilmiş bir alışıldık gerçektir ki, sezgisel anlamda şu anda mevcut bir düşünce yoktur, eğer mevcut bir düşünce varsa o bir sürecin o anki sonucudur dolayısıyla her düşüncenin bir geçmişi vardır.⁴² Bilimsel anlama giden yolda alışkanlıklar üzerinde duran Peirce, alışkanlıkları da anlamlılık ya da doğruluk sorununa göre değerlendirek pragmatik yöntem açısından ele alır.

Çağdaş göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan kişi Charles Sanders Peirce' tür. Peirce, semiotic adını verdiği göstergelerin biçimsel öğretinin bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı olduğunu öne sürmüştür. Peirce göstergebilimi mantıkla özdeş kabul eder. Bu göstergebilimini de üçe ayırır: “1. Salt (katıksız) dilbilgisi; 2. Gerçek anlamıyla mantık; 3. Salt (katıksız) sözbilim.”⁴³ Saussure *Genel Dilbilim Dersleri'nde* göstergebilimden ileride kurulacak bir bilim dalı olarak bahsederken aynı yıllarda Peirce göstergebilimin temellerini atmıştır.

Peirce göstergebiliminin en can alıcı noktası gösterge kavramına getirdiği tanım ve sınıflandırma biçimidir. Peirce, göstergebilimsel olguları eksiksiz olarak tanımlayabilmek için göstergeler dizelgesinde on adet üçlükten bahsetmiştir. Bunlardan en önemlileri, görüntüsel gösterge (resim), belirti (ateş için duman), simge (adalet için terazi) üçlüsüdür. Peirce'ün üçlü tanım ve sınıflandırma biçiminin temelinde onun benlik, evren ve Tanrı anlayışı etkili olmuştur.

Peirce'e göre göstergeler bizim anlamlı olarak davranmamızı ve düşünce oluşturmamızı sağlar. Bilgi dediğimiz şey dış dünyaya ait deneyimlerimizden edindiğimiz göstergelere dayalı yine dış dünyaya uygulanabilir eylemlerimizdir. Peirce bu ilkenin, göstergenin üç işlevi olduğunu söyler. “1- yorumlanacak bir düşünce, 2- o düşüncenin muadili olan bir obje için bir işaret, 3- objesiyle bağlantıyı sağlaması açısından bir göstergenin bulunmasıdır.”⁴⁴ Görüldüğü gibi gösterge öncelikle yorum şeklinde bir düşünce ardından onun objesine nihai olarak da bu objesine işaret etmelidir.

⁴¹ Peirce, *Mantık Üzerine Yazılar*, s. 103.

⁴² Peirce, *Mantık Üzerine Yazılar*, s. 104.

⁴³ Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, s.86.

⁴⁴ Türer, Celal, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Ed. İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 144.

Saussure gibi Peirce'te de gösterge ve nesnesi arasında nedensiz bir bağ vardır ve bu bağ da dilin kendi doğasında temellenir. Peirce'e göre göstergelerin ve gerçeklik anlayışımızın kökeninde bireylerin topluluk içerisinde katılması yatar. "Peirce'e göre, semiyotik topluluğun dışında biz hiçiz. Ben, çevresini saran yorumlayıcı topluluk olmadan cahillik ve hata içinde doğar ve öylece kalır."⁴⁵ Bir başka deyişle Peirce, göstergenin ortaya çıkışını pragmatik felsefesi içerisinde bilginin, doğruluğun ve anlamın ortaya çıktığı alan olan toplumsal alanda görmüştür. Dil olgularımızın aktarılmasına olanak tanır. Fakat dil sadece bir insana ait araç değildir. Dil toplumsallıkta anlam kazanır.

Dünyayı bir göstergeler sistemi olarak gören Peirce gösterge sürecinin (semiosis) iletişimsel ve sosyal boyutunu incelerken en temelde yaptığı şey dünyayı anlamlandırmaya çalışmaktır. Söz konusu 'semiosis' gösterge yorumunu imler. Semiyotik süreç ise, gösterge ve yorumlanan arasında meydana gelen üçlü bir süreç olarak nitelendirilir. Peirce'ün yorumlanandan kastettiği şey gösterge ile nesnenin birbirine bağlanmasıdır. Pierce'e göre, "Bir gösterge (İng. Sign) ya da representamen, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir."⁴⁶

Bir kişiye yönelik olan representamen bu kişinin zihninde eşit değerde bir işaret veya olasılıkla daha gelişmiş bir işaret oluşturur. Peirce, oluşan bu yeni göstergeyi birinci işaretin yorumlayıcı (İng. Interpretant) olarak adlandırmıştır ve ona göre bu gösterge bir nesnenin, objenin yerini tutar. Fakat nesnenin yerine gerçekleştirilen bu temsili durum onun yerini her bakımdan karşılamaz; daha çok, bir türden fikrin referanslığına tekabül eder. Peirce, bu fikri representamentin temeli olarak adlandırmıştır. Burada fikir olarak anlaşılan şeyin de Platoncu anlamda ve gündelik konuşmalarda sıklıkla kullanılan kavram yani fikir (İng. idea) olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Kendisinden başka bir şeye işaret ettiğinde gösterge haline gelen nesne nedensellik ilişkisi olarak bile bir semiyotik ilişidir. Çünkü bu nedensellik sebep olarak yanlış adlandırdığımız ilişkinin aslında bir gösteren ve gösterilen ilişkisinden ibaret olmasından kaynaklanır.

Peirce'e göre semiotik bilimi üç bölümden oluşur. Çünkü gösterge, temel, nesne ve yorumlayan olmak üzere üç öğeden oluşur. Bunlardan birincisi katışıksız gramerdir. Bu dilbilgisinde amaçlanan şey kullanılan göstergenin anlam kazanması için gerçeğe uygun olması gereken yanını belirtmektir. Bunlardan ikincisi mantıktır. Mantık, göstergelerin nesneye uygun olması için gerekli olan zorunlu doğruluk durumunun

⁴⁵ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 148.

⁴⁶ Peirce, Charles Sanders, "Göstergeler Kuramı: Göstergebilim", *XX Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2 Temel Metinler*, Çev. Mehmet- Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 242.

⁴⁷ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 153.

bilimidir. Üçüncü ve sonuncusu retoriktir. Retoriğin amacı ise, bir göstergenin bir diğer göstergesiye ortaya çıkarmasını ve üretmesini sağlayan kuralları keşfetmektir.⁴⁸

Peirce, göstergelerin sınıflandırılmasını üç ayrı üçlü çözümlenmesi şeklinde yapar. İlk bölümlenme, göstergenin yalın bir niteliğine göre yapılır. İkinci bölümlenme, gösterge ile nesnesi arasındaki ilişkinin ya kendi başınlığından veya nesnesiyle ilişki kurmasına ya da yorumlayıcı ile ilişki kurmasına göre ayrılaştırılır. Üçüncü bölümlenme ise, yorumlayıcının göstergesiye bir olasılık göstergesi ya da bir mantık göstergesi biçiminde yapılır.⁴⁹

İlk üçlüye göre bir gösterge; nitel gösterge, tekil gösterge ve kural gösterge olarak adlandırılır. Nitel gösterge bir sesin tonu veya bir kimsenin kullandığı koku gibi kendi başına bir eylemde bulunamaz, bu tür göstergenin oluşması işaretin niteliği ile ilgili değildir. Tekil gösterge nitel bir göstergesiye içerir ve gerçekten var olan bir olaydır. Kural gösterge kuralları insanlar tarafından konulmuş göstergedir.⁵⁰

İkinci üçlüdeki gösterge; görüntüsel gösterge, belirti ve simgeden oluşur. Görüntüsel gösterge geometrik şekillerde olduğu gibi kendisi olmasa da kendisini anlamlı yapan özelliği taşıyan göstergedir kısaca belirttiği şeyi doğrudan temsil eden ve nitelik taşıyan her şey bu türden bir göstergedir.⁵¹ Peirce' e göre bir gösterge ancak nesnesi ortadan kalktığı zaman özelliğini kaybeder. Göstergenin yorumlayıcı olması göstergenin özelliğinde bir değişikliğe yol açmaz. Örneğin, bir plak üzerinde bulunan kurşun deliği herhangi biri tarafından ateş edilmiş olarak yorumlanmasa bile kurşun delikleri plaka ateş edildiğine dair gösterge olma özelliğini korurlar.⁵² Belirti, ateş olmayan yerden duman çıkmaması örneğinde olduğu gibi varlığına işaret ettiği nesneyle bir yakınlık ilişkisi kurar. Simge, terazi figürünün adaletin simgesi olmasında olduğu gibi iletildiği şeye doğal bir şekilde değil de rastlantısal bir bağ ile bizi ulaştırır. Simge, insanlar arasındaki uzlaşımaya dayalı olan bir göstergedir. Böylece bütün uzlaşımaya dayalı işaretler kelimeler, cümleler vb. birer simgedir.

Yukarıda sıraladığımız görüntüsel gösterge, belirti ve simge bir göstergenin nesnesiyle olan ilişkisinde birbirlerini tamamlayıcı bir yapı sergilerler. Görüntüsel gösterge, olgusal olarak nesnesiyle bir bağ olmamasına rağmen nesnesiyle kurduğu benzerlik ilişkisi ile heyecan gibi bir duygu oluşturur. Belirti ise, nesnesiyle düşünsel alanda bir zihin tarafından fiziksel bir bağ olarak yorumlanır. Simgeyi simge yapan ise, simgeyi kullanan zihnin düşünsel özelliğiyle nesnesine bağlanmasıdır.⁵³

⁴⁸ Peirce, Charles Sanders, *Philosophical Writings of Peirce*, Ed. Justus Buckler, Dover pb. New York, 1955, s.99.

⁴⁹ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 156.

⁵⁰ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 156-157.

⁵¹ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 157.

⁵² Peirce, "Göstergeler Kuramı: Göstergibilim", *XX Yy da D. ve G. K. 2 T. M. s. 104.*

⁵³ Peirce, "Göstergeler Kuramı: Göstergibilim", *XX Yy da D. ve G. K. 2 T. M. s. 114.*

Üçüncü üçlüye göre gösterge; terim, önerme ve kanıttır. Terim, nesnesini özellikleri açısından canlandırır, yorumlayıcı bakımından nitel bir olasılık göstergesidir. Önerme, yorumlayıcı bakımında gerçek bir varoluş göstergesidir ve bilgi iletir. Yorumlayıcı bakımından kural göstergesi olan kanıt bir simge ve kural olmak zorundadır.⁵⁴

Peirce, göstergelerin üçlü ayrımıyla, farklı ilişkilere sahip gösterge biçimleri oluşturmayı hedeflemiştir. Bu farklı ilişkiler göstergelerin ne işe yaradığını anlamamıza yardımcı olurlar. Göstergeler bir ilişkiyi ifade ederler. Gösterge ifade ettiği bu ilişkinin harekete geçmesine olanak sağlayacak ortamı hazırlar. Peirce'ün pragmatik felsefesine dayanan gösterge dünyadaki nesnelere kurduğu her ilişkiyle tecrübeye dayalı bilginin pozitif değerine benzer bir şekilde dünyaya ilişkin pozitif tecrübelerimizin artmasını sağlar. Bir başka deyişle dünyaya dair her tecrübe bilgi, bizim doğru bilgi alanımızın genişlemesi olarak düşünülebilir. Herhangi bir göstergenin yeni bir ilişki kurarak bir bağlantı geliştirmesi de buna benzerdir.

Roland Barthes'ta Göstergebilim:

İngilizce konuşulan ülkelerde yapısalcılığın edebiyat eleştirilerine uyarlanması konusunda en çok bilinen kişi Roland Barthes'tır (1915-1980). Barthes pek çok kimliğe sahip olan bir yazardır. O kimi zaman göstergebilimci, edebiyatçı, çağdaş söylen bilimci kimi zaman da sanat eleştirmeni ve bir filozof olarak görülmüştür. Fransa da göstergebilim çalışmalarını etkileyen Barthes, göstergebilimi bir "serüven" gibi yaşamıştır. O'nun bu göstergebilimsel serüveninde dört değişik dönem bulunmaktadır. Barthes'ın entelektüel gelişimi ve çok yönlü olması onun semiyolojisinin de çok yönlü olmasına yol açmıştır. Barthes sosyoloji gibi kültürel çalışmalar, sanat, politika, antropoloji ve popüler medya konularında çalışmalar yürütmesi bunun en önemli göstergelerinden biridir. Bütün bu alanlara tek bir metodu uygulayan Barthes bu çalışmaları Paris'te *Ecole Pratique des Hautes* kürsüsünde yapmıştır.⁵⁵

Sartre (1905-1980) ve M. Ponty(1908-1961) kırk ve ellili yıllarda kültürel iklimde yeni bir metodoloji olarak varoluşçuluğu fenomenoloji ile birleştirirken, Barthes ise altmış ve yetmişli yıllarda Fransız entelektüel düşüncesine Saussure'ün yapısal dilbilim metodunu uygulayarak katkıda bulunmuştur.

Fransız filozof ve yapısalcılık akımının kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure ve Saussure'ün göstergebilim teorisini geliştiren Danimarkalı dilbilimci Hjelmslev (1899-1965)'den etkilenecek kalemeye aldığı *Göstergebilim İlkeleri* adlı eserinde Barthes göstergebilimi bir bilim olarak ortaya koyma çabalarını gösterir. Gerçekten de Barthes bu kitabında Saussure'ün göstergebilimini ters düz etme cesaretini göstermiştir. Saussure dilbilimi ileride kurulacak göstergebilimin alt dalı olarak görürken,

⁵⁴ Türer, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 158.

⁵⁵ Kearney, Richard, *Modern Movements in European Philosophy*, Manchester University Press, Manchester, 2003, s. 319.

Barthes göstergebilimi dilbilimin bir alt bölümü olarak görür. Bunun nedeni olarak da Barthes, moda, mutfak, yazın gibi gösterge dizgelerinin yalnızca dil ile gerçeklik ve anlam kazandığını ortaya koyar. Barthes'ın göstergebilimi onu takip edenler için ele alınıp izlenebilecek bir sistem değildir. Barthes'ın göstergebilimindeki en değişmez olguysa dili her yerde görmesidir. Barthes kendi göstergebilimini dilbilimin 'çözünmesi' veya bilimsel bir dilbilimin saf olmaması nedeniyle göz ardı edilmiş anlam-lamanın bütün yönleri ile ele alınması olarak tanımlar. Bu "dilini saf olmayan yönlerini, dilbilim artıklarını, herhangi bir mesajın bozulmuş biçimini derleyen bir çalışma: yani, etkin dili oluşturan arzular, korkular, ifadeler, melodiler vb."⁵⁶ ifade eder.

Barthes göstergebilimi zamanımızda entelektüel imgelem alanı olan bir bilim olarak tanımlar. Bu alanın ilk olarak göndermede bulunduğu yer yapısal sınıflandırmanın sistemi olan Saussure, Levi-Strauss ve Lacan(1901-1981) ile başlar. Örneğin bu sistemler Barthes'ın ana teması, çağdaş sosyal bilimlerde bir tür üst-dilin kurulmasıdır. Bütün radikal sonuçlarıyla sosyal bilimin alanındaki yapısal modelin bu yayılımı Barthes'ın en orijinal atfıdır. Barthes ile beraber göstergebilim, göstergelerin sosyolojik fonksiyonlarına denk gelir. Örneğin gösterenler dizgesi Charlie Chaplin filmleri, sabun reklamları, kadınların magazin reklamları, avant-garde romanlar vb. şekilde karşımıza çıkar. Bu yapısal uygulamaları Barthes translinguistic (dilbilim ötesi ya da üstdilbilim) olarak adlandırır. Bu her göstergedeki ön varsayımlar -resim veya politik slogan- yalıtılmış değildir; gösterenlerin dizgesiyle ilişkilidir. Gösterenin bağımsız bir anlamı yoktur, başka göstergelerle beraber anlam kazanır veya Barthes'ın *Göstergebilimin İlkelerinde* ortaya koyduğu gibi burada anlam yoktur ki, düzenlenemez ve gösterenlerin dünyası dilden başka bir şey değildir.⁵⁷

Bu disiplinler arası yaklaşımda temel olan, öncelikle her nesne bizim dünyamızda bir göstergedir. İkinci olarak her gösterge diğer yapısal ilişki içerisinde daima bir gösterenle yayılım kazanır. Üçüncü olarak bu ilişki dil sisteminin gizli kodları tarafından belirlenir. Barthes'a göre yapısalcı metot sadece teknik bir inceleme değil bundan daha fazlasıdır. Bu öneri toplumda ve dünyada yeni bir felsefi anlayışı ortaya çıkarmıştır. Barthes yazının sadece bir metin olmadığı ve sosyal bir yönün olduğu konusunda ısrarcıdır. Barthes'a göre, metnin anlamının ortaya konulması yazarın kişisel kimliği ile ilişkisizdir. O metnin anlamı hususunda okurunda yazarla eşit değere sahip olduğunu söyler. Barthes'a göre metinler sunucularının dil dışındaki mesajlarını göstermez. Barthes ilgisini anlamın tamamen yapısal üretilmesine yönlendirir. Ona göre anlam kolektif bilinçte, hem yazarın hem okuyucunun ve bunları içeren kültürel iklimin içerisinde meydana gelir (Kearney, 2003: 321).⁵⁸

⁵⁶ Culler, Jonathan, *Barthes*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi, Ankara, 2008, s.81.

⁵⁷ Kearney, *Modern Movements in European Philosophy*, s. 320.

⁵⁸ Kearney, *Modern Movements in European Philosophy*, s. 321.

1950'lerden 1970'lere kadar olan dönemde göstergebilimi bir serüven olarak tanımlayan Barthes'ın çalışmaları dört dönemde toparlanabilir. İlk dönem olan hayranlık dönemidir. Barthes bu dönemde Marx'ın, Sartre'ın ve Sussure'ün etkisinde kalarak toplumsal söylenbilim (sosyal mitoloji) diye adlandırılan ilk denemelerini gerçekleştirir (Rifat, 2009: 60).⁵⁹ *Yazının Sıfır Derecesi* (1953) ve *Çağdaş Söylenler* (1957)'de Barthes sadece bir göstergebilimci değil aynı zamanda bir mitolog rolünde çağdaş burjuva mitlerini ve göstergeleri açıklamaya çalışır.

Saussure, Greimas ve Jacobson'dan etkilenecek yazmış olduğu *Yazının Sıfır Derecesinde* Barthes, başlıklarıdirmalardan anlaşılacağı üzere edebiyat, tarih, yazar, yazarın sorumluluğu, yazınsal çeşitler, yazınsal etkinlikler vb. dolayısıyla yazı olgusunu ele almaktadır. Yazı ona göre hem büyüleyicidir hem de masum değildir. Bu eserde asıl olan, yazının tarafsız bir şey olmadığı, yazının ve yazarın ve de okurun toplumsal ön kabullerinin ve tecrübelerinin bir yazı içerisinde nasıl bir arada bulunduğu gösterilmesidir.

"... dil ile biçem arasında bir başka biçimsel gerçeğe de yer vardır. Bu gerçek de 'yazı'dır. Hangi yazınsal biçimi alırsak alalım genel bir 'hava' isterseniz, bir 'töre' seçimi vardır, yazar da işte burada açık olarak bireyselleşir, çünkü burada bağlanır. Dil ile biçem her türlü dil yetisi sorunundan önce gelen verilerdir, dil ile biçem Zaman'ın ve dirimsel kişinin doğal ürünüdür; ... Dil ve biçem kör güçlerdir; yazı tarihsel bir dayanışma edimidir. Dil ile biçem birer nesnedir; yazı bir işlemdir: yaratım ile toplum arasında bağlantıdır, toplumsal amacıyla dönüşmüş yazınsal dildir, insansal amacı içinde kavranan ve böylece Tarih'in büyük bunalımlarına bağlanan biçimdir."⁶⁰

Barthes, kendinden önce ele alınan dil konusuna yeni bir yaklaşımla yazı kavramının yeni bir tanımlamasını yapar. Barthes yazı dendiğinde, beyaz yazı, konuşma veya konuşan yazı gibi farklı yazı türlerini anlamaktadır. O bu anlamalarını yapısal dilbilime borçludur. *Yazının Sıfır Derecesinde* Barthes'ın, yazarın varoluşsal sıkıntılara ilişkin incelemelerinde kuramsal açıdan Sartre, Blanchot, Marx, Lukacs gibi filozoflardan etkilendiği gözlenir.

Barthes, Fransız toplumunun günlük hayatının nesnelere birer söylen(mit) olarak ele aldığı *Çağdaş Söylenler*'de, filmlerin, reklamların, yiyecek ve içeceklerin yarattığı burjuva değerlerini, bunların ideolojik söyleme nasıl dönüştüğünü ortaya koyar. Bu çözümler, toplumun altında yatan kültürel değerleri, ahlak anlayışını açığa çıkarır. Barthes, eserin son bölümü "*Günümüzde Söylen*"de, mitin bir söz, bir üstdil olduğunu ifade eder.

"...söylenbilimin temeli ancak tarihsel olabilir, çünkü söylen tarihin seçtiği bir sözdür, nesnelere 'doğa'sından fıskırmaz. Bu söz bir bildiridir. Öyleyse

⁵⁹ Rifat, *Göstergebilimin ABC'si*, s.60.

⁶⁰ Barthes, Roland, *Yazının Sıfır Derecesi-Yeni Eleştirel Denemeler*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.22.

ille de sözlü olması gerekmez; yazılardan ya da gösterimlerden oluşabilir: yazılı bir söylem olabilir, ama fotoğraf, sinema, röportaj, gösteri, tanıtım da söylensel söze dayanak olabilir. Söylen ne nesnesiyle tanımlanabilir ne özdeğiyle, çünkü her türlü özdek saymaca olarak bir anlama donatılabilir: bir meydan okumayı belirtmek için getirilen bir ok da bir sözdür.”⁶¹

Mitin iki işlevi vardır; mit hem gösterir hem bildirir. Mitin resim fotoğraf gibi sözlü kısmı gelip geçicidir ve ilk anlamlarından sonra başka bir değer ifade ederler dolayısıyla mit, biçim yönünde sürekli değişim ve dönüşüme uğrar.

Barthes'a göre kültür, fenomenlerin gösterilmesidir. Kültürel kod ise, değişik sosyal grupların kendi üyelerine anlam sunan ayrımlar ve uzlaşımlar sistemidir. Barthes, '*Çağdaş Söylenler*' de ele aldığı kitle kültürünün ürünlerinin gösterge sistemleri olduğunu söyler. Bu ürünlerin işlevinin "modern kapitalist toplumun gerçek doğasını mistifiye etmek olduğunu ileri sürmüştür."⁶²

Barthes'ın altmışlı yıllarda dilbilimin ve yapısal çözümleme yöntemlerini temele alarak çalışmalarını sürdürdüğü ikinci dönem bilimsellik dönemidir. Barthes bu dönemde, '*Göstergebilim İlkeleri*' (1964) ve '*Moda Dizgesi*' (1967) eserlerinde Saussure ve Hjelmslev'in dilbilim metodlarını temel alarak göstergebilimi bilim olarak kurmaktan ziyade sistematik olarak incelemiştir. Barthes *Göstergebilim İlkeleri* adlı eserinde göstergebilim ilkelerini "dört başlık altında ve ikili karşılıklar biçiminde toplar: I- Dil ve Söz; II- Gösterilen ve Gösteren; III- Dizim ve Dizge; IV- Düzanlam ve Yananlam."⁶³

Barthes '*Göstergebilimin İlkeleri*'nde kurduğu disiplinin kavramlarını belirler. Bu kavramlar langue(dil) ile parole(söz), gösteren ile gösterilen, sentagmatik(dizimsel) ile paradigmatic(dizisellik) ilişkiler arasındaki ayrımlardır. Langue (dil), "dilsel dizge bir kişinin bir dili öğrenirken öğrendiği şeydir; parole (söz) ise, bir dile ait konuşmadır, yazılı ve sözlü sayısız sözcüdir."⁶⁴ Göstergebilim, meydana gelebilecek anlamlandırıcı olayları ortaya koyan en temeldeki kurallar ve ayrımlar dizgesini niteler. Göstergebilim, insanın etrafında olup biten şeylerin bir anlamının olduğuna dayanarak bu anlamı sürekli üreten ve çoğaltan ayrımlar dizgesinin varsayılmasına dayanır. Dil, hem göstergebilimsel dizgenin örneğidir hem de göstergebilimcinin sahip olduğu gerçeklik savıdır. Göstergebilimcinin incelediği şey olan göstergebilim, dilin dünyayı nasıl ifade ettiğidir.

Barthes'a göre, göstergebilimin kanıtı dildir ve dilde önemli olan anlamdır. '*Moda Sistemleri*' adlı göstergebilimsel incelemesinde onun için "moda giysileri fark-

⁶¹ Barthes, Roland, *Çağdaş Söylenler*, Çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.180.

⁶² Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 329.

⁶³ Rifat, *Göstergebilimin ABC'si*, s.61.

⁶⁴ Culler, *Barthes*, s.81.

İlaştıracak, giysinin belirli yönleri ile dünyasal etkinlikler arasında bağlantılar oluşturarak anlam yaratan bir dizgedir.”⁶⁵ Barthes, dizgeyi betimleyebilmek için kıyafetleri gösteren fotoğrafların altındaki yazılardan hareketle sıradan giysilerin nasıl alakasız etkinliklerle ilişkilendirildiklerini ve moda dizgesindeki ayrımların neler olduğunu bulmaya çalışır.

Barthes bu dönemde bildirişim amacı içermemekle birlikte elbise mobilya gibi anlam taşıyan olguları yani “göstergeleri anlamlama kavramı yoluyla göstergebilime bağlar, göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yan anlam gösterilenleri arasındaki bağıntılar üzerinde durur.”⁶⁶ (Vardar, 1998: 90). Barthes göstergelere bu yaklaşımıyla anlamlamayı salt gösterenle ilişkili gören diğer göstergebilimcilerden ayrılır.

1966-1970 yıllarında Vladimir Propp (1895-1970), Jacques Derrida(1930-2004), Michel Foucault(1926-1984), Jacques Lacan (1901-1981) ve Julia Kristeva(1941-...) gibi düşünürlerden etkilenerek *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* çalışmasını ortaya koymuştur. Bu metin döneminde anlatı kavramını yapısal çözümlenmeye dahil etmiştir. 1968-1969 ders yılında verilen seminerlerin sonucu olan S/Z de Barthes yapısal çözümlenmeyi bırakarak metin kuramının temelini oluşturan çoğul okumayı benimsemiştir.

Barthes, 1950'li yıllardan itibaren bir Fransız'ın gündelik hayatına giren neredeyse her şeyi, reklamları, haberleri, arabaları, modayı ve yeme alışkanlıkları gibi birçok konuyu ve bunlardaki anlam değişikliklerini inceleme konusu yapar. Ona göre, dilin ikincil bir dizgesini gerekli kılan mitleri incelemek için dilbilimden fazlası gerekmektedir. Mitleri inceleme işini göstergelerin genel bilimi olan göstergebilim gerçekleştirebilir. Böylelikle modern göstergebilimin ilk en renkli temsilcisi olan Barthes, çalışmalarında göstergebilimin iki büyük kurucusu olan Saussure(1857-1913) ve Peirce(1839-1914)'den etkilenmiştir. Barthes bu iki büyük filozoftan miras aldığı dilbilimsel çalışmaları ilk başlarda göstergebilimsel bir ülküye doğru geliştirmeye çalışmıştır. Sonrasında ise bu çalışma, Barthes'in metne tabi olduğu ve sonu başından belli olmayan bir serüvene dönüşmüştür. Roland Barthes çok iyi bilmektedir ki göstergebilim henüz tam anlamıyla kurulmuş değildir. Fakat bu serüvenden anlaşıldığı kadarıyla Gündelik dil kullanılan sahalarda, yani dilin birbirimizi birinci ağızdan anlamak için kullanıldığı sahalarda göstergebilimin kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Buna karşıt göstergebilim, dil içerisinde oluşmuş, her dizgenin izlenmesini sağlayabilir. Bu kullanım alanında mit, kültür hatta bilim gibi bütün dilsel dizgeleri kuşatan bir alanı imleyerek göstergebilimsel çalışmaların ne denli önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Bu nedenle çalışmamızda bu denli geniş ve önemli bir alanı olan göstergebilimin kısa da olsa kavramsal serüvenini ortaya sermeye ve bu alanda yapılacak çalışmalara küçük bir katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

⁶⁵ Culler, *Barthes*, s.84.

⁶⁶ Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 90.

Kaynakça

- » Altuğ, Taylan, *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- » Barthes, Roland, *Çağdaş Söylenler*, Çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- » _____, *Yazının Sıfır Derecesi-Yeni Eleştirel Denemeler*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- » Bayrav, Süheyla, *Yapısal Dilbilim*, Multilingual, İstanbul, 1998.
- » Culler, Jonathan, *Barthes*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi, Ankara, 2008.
- » Eco, Umberto, *Alımlama Göstergebilimi*, Çev. Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991.
- » Gottdiener, Mark, *Postmodern Göstergeler*, Haz. Ülkü Doğanay-Erdal Cengiz, İmge Kitabevi Yay. Ankara, 2005.
- » Kadiroğlu, Murat, "Speech Versus Writing", *Sosyal Bilimler Dergisi (SBArD)*, Sayı 24, 2014.
- » Kearney, Richard, *Modern Movements in European Philosophy*, Manchester University Press, Manchester, 2003.
- » Locke, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- » Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirileri*, İletişim Yayınları, 2009.
- » Peirce, Charles Sanders, *Philosophical Writings of Peirce*, Ed. Justus Buckler, Dover pb.New York, 1955.
- » _____, "Göstergeler Kuramı: Göstergebilim", *XX Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2 Temel Metinler*, Çev. Mehmet- Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul, 2000.
- » _____, *Mantık Üzerine Yazılar*, Çev. Halit Yıldız, Öteki Yay. Ankara, 2004.
- » Piaget, Jean, *Yapısalcılık*, Çev. Füsün Akadlı, Dost Yayınları, İstanbul, 1982.
- » Rifat, Mehmet, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1990.
- » _____, *Göstergebilimin ABC'si*, Sel Yayınları, İstanbul, 2009.
- » Saussure, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul, 1998.
- » Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınbey, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- » Türer, Celal, *Charles Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Ed. İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2003.
- » Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual, İstanbul, 1998.
- » Yücel, Tahsin, *Yapısalcılık*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.